

RECENSIONS

Roberto CALVO, *Hacia una pastoral nueva en misión*, Burgos: Monte Carmelo, Estudios MC, 2004, 311 pp.

Els canvis de la societat del nostre temps han plantejat la necessitat urgent de revisar l'acció pastoral de l'Església. Aquest replantejament té dos gran perills. El primer és el que respon a una actitud de tancament i a la defensiva, que tendeix a l'integrisme i fins i tot al «fonamentalisme». Un segon perill respon a la por de quedar-se fora del debat del món contemporani, i aleshores es tendeix al «gnosticisme», és a dir, a renunciar a elements centrals de la fe en el diàleg amb la cultura dominant.

El llibre *Hacia una pastoral nueva en misión* de Roberto Calvo és justament un intent ben reeixit de donar resposta a les necessitats pastorals del moment present que, superant aquests perills del fonamentalisme i del gnosticisme, ofereix una anàlisi de la realitat sociopastoral, uns criteris teològics, espirituals i pastorals per a interpretar-la i uns suggeriments d'acció.

En una primera part, titulada «Un nuevo contexto global y pluralista», el llibre analitza la realitat del món contemporani, marcat per la globalització i el pluralisme, amb unes repercussions importants en la vivència del fenomen religiós. L'autor accepta els reptes de la realitat i, al mateix temps, subratlla els seus signes d'obertura i d'esperança.

En una segona part, titulada «La búsqueda de una pastoral nueva», ofereix els criteris teològics pastorals d'interpretació de la situació viscuda. És un apartat realista que assenyalava les incerteses de la conjuntura present, però que troba un punt de partença per a donar resposta, en el paradigma dels inicis de la missió eclesial, quan evangelitzar era la joia dels cristians. Aquell context sociopastoral no era pas més fàcil que l'actual. Per això Roberto Calvo destaca els principis, els criteris i les actituds evangèliques d'aquella primera generació cristiana que neix de la Pasqua. A partir d'aquesta referència fundacional, l'autor suggereix els punts de referència per a situar-se d'una manera correcta en el moment present i donar-hi una resposta adequada. En aquesta perspectiva, el professor de la Facultat de Teologia de Burgos relaciona aquests criteris teològics pastorals amb la dimensió espiritual de tota recerca cristiana, bo i subratllant al mateix temps la urgència d'una conversió pastoral que permeti de viure el moment present des d'una perspectiva positiva, assertiva i esperançada.

En la seva tercera part, que porta per títol «Los nuevos senderos de la actuación pastoral», el llibre presenta els grans eixos d'una teologia de l'Església-en-acció i dissenya unes línies operatives de resposta pràctica als reptes i signes d'esperança. Aquestes línies destaquen la importància de l'actitud de servei al Regne de Déu, de l'anunci explícit de l'evangeli i del testimoni comunitari. Aquestes remarques són molt encertades, perquè la primera condició actual per a escoltar un missatge és la credibilitat del missatger. Solament llavors hi ha una disposició a plantejar-se la credibilitat del missatge en si mateix.

Roberto Calvo conclou la seva reflexió invitant a viure aquest procés de canvi i de desert des de la serenitat intel·lectual, la constància, el coratge i l'esperança.

Hacia una pastoral nueva en misión de Roberto Calvo és, doncs, una bona aportació a aquest urgent debat de l'Església sobre la seva nova inserció en el món contemporani, per tal de viure la seva identitat i dur a terme el seu servei a la humanitat del nostre temps.

Ramon Prat i Pons

António COUTO, *Pentateuco. Caminho da Vida Agraciada* (Estudos Teológicos 13), - Lisboa: Universidade Católica 2003, 301 pp.

L'obra d'António Couto, forma part dels set volums dedicats a la Teologia Bíblica dins la Coleção Estudos Teológicos de la Facultat de Teologia de la Universitat Catòlica Portuguesa. Aquesta col·lecció pretén ser una actualització de les diferents àrees del saber teològic destinada als alumnes dels diferents centres teològics de parla portuguesa.

El volum que ens ocupa, com els altres volums de temàtica bíblica de la col·lecció, té una bona presentació, amb un disseny agradable, amb lletra de fàcil i agradable lectura, amb constants notes (939!) que permeten en tot moment comprovar la font d'inspiració de l'autor del llibre, i amb la transcripció dels mots hebreus i grecs per a facilitar-ne la lectura i comprensió.

L'obra està estructurada en tres parts. La primera part vol fer comprendre la gènesi del corpus del Pentateuc («Génese do Pentateuco e da Historiografia Deuteronomista»). Amb aproximacions sincròniques ens detalla els noms dels llibres, l'estructura, els temes i l'organització (cap. I). Consultant les notes ens adonarem que Blenkinsopp i Zenger són els seus principals referents en les seves explicacions. En el capítol segon ens explica la multiplicitat de camins i mètodes seguits per a explicar la gènesi d'aquest multifforme paisatge textual. Couto s'afegeix a la llista dels defensors de la Hipòtesi Documentària de J. Wellhausen com E. Zenger, W.H. Schmidt, A.F. Campbell, M. O'Brien. En concret, es manifesta seguidor de Zenger a l'hora de definir la seva manera de veure la formació del Pentateuc (p. 56, n. 143): «A nossa maneira de ver a formação do Pentateuco obedece, como já foi referido, a um compromisso da “nova teoria documentária”, embora completamente redimensionada, com a “teoria dos complementos”, tudo iniciado, porém, em conformidade com a “teoria dos fragmentos” um pouco na linha da “teoria de Münster”» (p. 56). Couto dedica 38 pàgines a explicar aquesta «nova teoria documentària» de Zenger que fa ressuscitar de nou el redactor Jahvista i Elohist, enterrats per autors com R. Rendtorff, E. Blum, i l'escola de Heidelberg, o ubicats en el postexili per autors com Blenkinsopp, J. Van Seters, M. Rose, Th. Römer.

La segona part del llibre («A Especificidade de Israel no mundo do Próximo Oriente Antigo») segueix la trajectòria del poble d'Israel enmig dels altres pobles. Ens mostra les especificitats d'Israel, iniciades amb Moisès i les seves tradicions, i retroprojectades a les narracions patriarcales que, segons ell, són pre- i extra-israelites en el seu estrat originari, i després rebudes i recitades des de dins d'Israel, i per tant, «canonitzades». Couto, en aquesta segona part, fa gala de la creativitat dels biblistes portuguesos, compromesos des de fa algun decenni a aprofundir i alhora a apropar la Bíblia al gran públic. Exegesi i Teologia Bíblica es donen de la mà en aquest apartat amb una gran naturalitat. Fidel al mètode històric-crític que li aporta dades geogràfiques, toponímiques, familiars, tribals, sociològiques, històriques i lexicogràfiques, el posa al servei del missatge teològic clarament explicitat al capítol V («A Aliança Bíblica»). Couto clou aquesta segona part amb una original aproximació a les «Narrativas Patriarcales» (cap. VIII) des de diferents vessants (onomàstic, sociològic, religiós, etnològico-jurídic).

La tercera i darrera part («Ser encontrado-criado-redimido por Deus») se centra en els capítols 1-11 del llibre del Gènesi, tan rics en continguts antropològic-teològics, que ell exprimeix comentant verset per verset i de vegades vocable per vocable. El capítol IX estudia els dos relats de creació que Couto, seguint la Hipòtesi Documentària, anomena sense reserves relat P (1,1-2,4a) i relat J (2,4b-3,24). El capítol X ressegueix Gn 4-11 que ens porta «Da cobiça à Aliança», del fratricidi a l'elecció d'Abraham. La teologia brolla gairebé instantània amb l'aproximació exegetica d'aquests capítols, que com més acurada i detallada és, més riquesa teològica ens ofereix.

Per últim, la breu conclusió de 3 pàgines i les 17 pàgines de bibliografia que ens mostra la doble aproximació exegetica i teològica al Pentateuc que fa l'autor, ens corroboren de nou les pretensions d'aquest volum: sense oblidar mai els mètodes històric-crítics com a mètodes més eficaços per a aproximar-se al sentit del text, Couto vol donar-nos una visió clara i unitària del Pentateuc amb alguns tocs teològics.

En síntesi, António Couto ha sabut reconduir els seus coneixements en teologia bíblica adquirits a la Pontificia Universitat Urbaniana de Roma, on obtingué la llicenciatura i el doctorat, i la seva experiència docent a Luanda i a Lisboa en aquesta aproximació al Pentateuc. La seva obra té unes pretensions ben clares: ser rigorós i alhora pedagògic, fidel exegeta i bon hermeneuta. Couto compleix amb la voluntat de la «Coleção Estudos Teológicos» d'oferir comentaris actuals i entenedors als estudiants de teologia i altres lectors de parla portuguesa. I un valor afegit: que és escrit en una llengua bíblica minoritària, que ens evidencia la sol·licitud de l'autor per fer assequible al seu entorn immediat el sempre apassionant i polèmic món de la investigació sobre el Pentateuc que, com diu Couto, és *Un caminho da vida agraciada*.

Jordi Cervera

Andrés BARCALA MUÑOZ, *Biblioteca antijudaica de los escritores eclesiásticos hispanos*, vol. I: *Siglos iv-v* (Serie Polémica Judeo-Cristiana), Madrid: Aben Ezra 2003, 320 pp.

En aquests temps de diàleg interreligiós (el *Parlament de les religions del món* es reunia a Barcelona el juliol del 2004) és fàcil constatar la necessitat de llibres com el

que ens ocupa. Més si l'autor, com és el cas, és ben conegut en aquest camp: ha aportat ja diferents estudis sobre el cristianisme primitiu: Tertul·lià, Orígenes, Priscil·lià, Gregori d'Elvira i Ambròs de Milà. L'obra que comentem ara inicia una col·lecció (*Biblioteca antijudaica de los escritores eclesiásticos hispanos*) que tindrà tres volums que abastaran del segle IV al segle XI. En aquest primer volum els autors tractats són dels segles IV-V: el Concili d'Elvira (c. 306), Juvenc (s. IV), Priscil·lià (mort en el 385), Pacià de Barcelona (mort c. 390), Gregori d'Elvira (entre el 330 i el 390), Prudenci (348-405), Orosi (mort després del 418), Eutropi (primer terç del s. V), Sever de Menorca (mort després del 418), Consenci (mort després del 420). L'obra s'acaba amb el cap. 15, que parla de la cèlebre *Altercatio Ecclesiae et Synagogae* (s. V).

L'autor vol mostrar l'origen (fins allà on es pot) i el desenvolupament de la teologia antijueva dels segles IV i V a Hispània. Així, doncs, l'obra comença per uns capítols introductoris: les versions del Primer Testament que els autors tenien a mà: la LXX, la Vetus Latina i la Vulgata. L'explicació general que dóna Barcala de l'ús de les versions en els diferents espais geogràfics de les esglésies durant els primers segles em sembla acurada i a la vegada pedagògica (pp. 29-47). Rica la descripció que fa de les tres correccions cristianes fetes als LXX: la d'Hesiqui, mort en el 311 (per a les esglésies de la regió d'Egipte), la de Llucià, mort en el 312 (per a la regió que va des de Constantinoble fins a Antioquia) i la d'Orígenes, mort en el 254 (per a Palestina). Aquestes versions eren tan importants i crearen tanta polèmica que Jeroni podia afirmar: «tot el món cristià debat sobre aquestes tres versions» (p. 31).

No és, doncs, d'estranyar que l'autor parli molt de la importància dels LXX. De fet, per als primers cristians fou l'Escriptura quan encara no calien ni els títols ni el valor canònic dels llibres que després esdevindrien el Nou Testament. A això, ben descrit per l'autor, s'hi hauria d'afegir que precisament la crítica més forta que rebien els primers polemistes cristians de part dels jueus dient que es fiaven d'una traducció (molt sovint la dels LXX o una de les seves tres correccions) hauria de ser matisada avui després de les descobertes de Qumran: els autors que escriuen la versió dels LXX tenen davant un «original» hebreu que en alguns llibres a vegades representa un text diferent i millor del que ha escollit el judaisme de finals del segle I: la recensió jueva dels últims anys del segle I és la que, a través de l'obra dels massoretas, esdevindrà el nostre text bíblic hebreu acceptat per jueus i cristians al llarg de l'època medieval i fins als nostres dies. És clar que això no ho sabien els polemistes de l'un i l'altre bàndol..., ni els escriptors dels tres primers segles, ni dels segles IV i V..., però segurament té un cert interès per al lector modern que llegeix l'obra de Barcala. Segurament que el lector exigent podrà trobar encara altres mancances en l'obra que ens ocupa: per exemple, em sembla que no n'hi ha prou de repetir el que diuen els Pares de l'Església sobre nazarens i ebionites (cf. p. 60). Al lector li hauria agradat de trobar citat almenys algun estudi modern sobre aquests grups..., si més no per aprofundir en la complexitat del tema... S'hauria pogut citar, p. ex., l'obra de Ray A. Pritz (*Nazarene Jewish Christianity*, Jerusalem-Leiden 1988; J. Daniélou, *The Theology of Jewish Christianity*, London 1964, pp. 55ss). Això són, però, petits defectes que vénen en part solucionats per la llista bibliogràfica que segueix l'estudi de cada autor. En el cas de sant Pacià bo serà, amb tot, que el lector tingui en compte l'obra que no ha pogut consultar l'autor perquè tot just acaba d'editar-se: *Pacien de Barcelone et l'Hispanie au IV siècle* (Ed. Cerf-Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona-Paris 2004).

Sobretot perquè Pacià és un testimoni «fonamental, potser l'únic, per al coneixement de les versions llatines que eren d'ús en l'Hispania del s. iv» (p. 171).

Amb raó subratlla també l'autor la importància de la traducció de sant Jeroni al llatí, la Vulgata: la intenció del traductor no era solament dotar els fidels d'uns textos millors que els antics (la *Vetus Latina*, els LXX i les seves correccions cristianes), sinó també ajudar els capdavaners cristians que, per les traduccions que presentaven en les discussions més o menys públiques, eren acusats de falsificar el text bíblic i, per tant, havien d'entomar una bona dosi de burles (testificades diverses vegades en els escrits que ens han arribat) de part dels jueus que discutien amb ells sobre el significat del Primer Testament.

L'autor descriu molt bé el problema de les versions per als polemistes cristians. Ja en la primera pàgina del cap. I (p. 27): «... en muchos puntos hubo frecuentemente también en la polémica un problema filológico, porque la versión de determinadas palabras y pasajes bíblicos sirvió de base no sólo a estas interpretaciones cristianas que los judíos no podían compartir, sino a alteraciones y divergencias considerables en la propia materialidad de los textos aducidos. Este hecho movió a plantearse, cada vez con mayor claridad, la necesidad y la urgencia de fijar el verdadero texto de la Biblia; pero este proceso fue lento y en los varios siglos que duró no consiguió movilizar más que a una parte de los pensadores y polemistas cristianos.» Parlar dels desigs i ànsies generals dels polemistes cristians dels primers segles per fixar el vertader text bíblic em sembla correcte..., només perquè el mateix autor tindrà cura de matisar-ho al llarg de la seva obra: sant Agustí, p. ex., quan, dialogant amb sant Jeroni, critica la necessitat i l'oportunitat de la versió de la Vulgata, diu que a més de l'oposició frontal de moltes esglésies de la seva regió (cf. p. 40) perquè estaven acostumades a usar en la seva polèmica amb els jueus altres versions (segurament provinents del que anomenem la *Vetus Latina* i els mateixos LXX o una de les seves tres correccions cristianes) creien que amb la Vulgata el contrincant cristià perdia possibilitats (cf. pp. 37-40), ja que els oients d'aquestes polèmiques, més o menys públiques, no coneixien gens els textos de la Vulgata..., i en canvi coneixen molt bé els dels LXX (o els de les tres correccions cristianes dels LXX) i els de la *Vetus Latina*.

Amb raó subratlla, doncs, l'autor que quan sant Jeroni tradueix al llatí els textos originals hebreus, no solament hi està impulsat per a retrobar el text original bíblic, sinó també per a ajudar els seus germans cristians: si aquests podien adduir el que realment deia el text hebreu, cessarien les burles dels jueus. Em sembla curiós que de la lectura de tots els textos que addueix Barcala no emergeixi mai allò que avui en boca jueva ens semblaria ben natural: el text sagrat és únic i és rebut de sempre per la comunitat creient en hebreu; per tant, totes les traduccions són relatives..., fins i tot l'aramea que proclamem a la sinagoga; el jueu hauria pogut dir que la lectura que es fa del text sagrat a la sinagoga és de sempre *única*, la traducció sols és una proclamació oficial perquè tothom entengui bé *EL text* (pròpiament no hi ha, doncs, en aquests segles una «doble lectura» a la sinagoga, contra el que diu l'autor en la n. 8 de la p. 28).

Recordar les polèmiques antijueves dels segles iv i v de forma ordenada i en el seu context històric —que és el que fa l'autor— crec que en els nostres dies té un valor afegit: el de mostrar-nos que de fet el poble cristià, els creients que peregrinen a peu, potser eren a vegades més clarividents que la mateixa jerarquia (cf. p. 63). Per exemple, quan la gent a Elvira (*Iliberis*, a prop de Granada) en el segle iv es deixava beneir els camps pels rabins, entrava i sortia de les llars jueves aportant-hi els regals perti-

nents a cada festa jueva... (vegeu els canons de condemna pertinents a la p. 132), ¿realment hi havia sempre perill de menysvalorar, canviar o pervertir la fe cristiana? ¿No era aquesta una fe minoritària, compartida en part amb la dels jueus, contra una majoria immersa en el paganisme? Les intencions del Concili d'Elvira (que persistirà com a codi exclusiu de tota la Hispània durant quatre-cents anys) i les del concili universal de Laodicea (p. 64), també del segle IV, quan anatematizen aquests cristians són segurament (sempre?) bones..., però més assenyats em semblen encara aquells fidels plens de pràctiques de bon veïnatge...

Sembla que no hàgim avançat gaire: es prohibeix encara tota comunió espiritual pública en els cultes del judaisme..., i, de retop, en els de l'ortodòxia o del protestantisme..., com quan el Concili de Laodicea en el segle IV condemnava els cristians que assistien al culte sabàtic, etc. L'obra que comentem em sembla, doncs, d'obligada lectura. Ens fa veure que no hem avançat gaire.

Una llista bibliogràfica general (pp. 121-125) acompanya el llibre de Barcala, a més dels índexs pertinents que en faciliten l'ús. Una obra de la qual cap biblioteca no pot prescindir..., i de gran profit per al lector en general i també per a l'especialista i l'interessat en patrologia i història del judaisme postbíblic.

E. Cortès

Armand PUIG I TÀRRECH, *Jesús. Un perfil biogràfic* (Perfils 50), Barcelona: Proa 2004, 671 pp.

En els darrers temps s'ha intensificat arreu del món l'interès per Jesús de Natzaret, des de molts punts de vista. En l'àmbit dels estudis bíblics i teològics ha crescut especialment la investigació exegètica i històrica, amb la voluntat de conèixer al màxim possible el Jesús de la història. Ens trobem en plena efervescència de l'anomenada «Third Quest» («Tercera Recerca») sobre el Jesús històric. Entre els estudiosos, i fins i tot entre el gran públic, ja resulten familiars noms com els de J.P. Sanders, G. Theissen, J.P. Meier, J.D.G. Dunn, G. Barboglio, J. Schlosser, o el grup del «Jesus Seminar», entre altres.

En aquest context s'inscriu l'obra extraordinària que acaba de publicar el professor Armand Puig. L'autor coneix a fons, perquè ell mateix hi ha participat en primera persona, l'evolució de l'exegesi bíblica en els darrers decennis, sobretot pel que fa als evangelis. Són conegudes les seves aportacions a l'estudi de les paràboles i de l'evangelí de Mateu, però els seus interessos abasten camps tan diversos com l'anàlisi sociològica del Nou Testament o la història de les versions bíbliques, entre altres. També s'ha dedicat amb decisió i amb competència a la figura de Jesús, i el llibre que acaba de publicar n'és una mostra excel·lent. Tanmateix, el seu «Jesús» no constitueix una aportació més a la Tercera Recerca, sinó que es presenta amb una perspectiva diferent i original. Més que oferir noves dades, la seva pretensió és recollir de manera sistemàtica, completa i creativa els resultats de l'àmplia investigació que han dut a terme els principals biblistes i historiadors moderns. Les més de sis-cents pàgines del seu volum contenen un veritable destil·lat de nombrosos treballs científics. A part dels resultats concrets, la primera conclusió que reprèn de la recerca recent és la confiança renovada en la possibilitat de l'accés a Jesús i en la validesa dels evangelis com a fonts

d'informació històrica. De fet, porta aquesta confiança fins a l'extrem, segurament força més enllà del que la majoria d'autors en els quals es fonamenta haurien imaginat. En aquest sentit, la seva actitud apareix allunyada de la que pren, per exemple, J.P. Meier en el seu exhaustiu estudi de les dades sobre Jesús; si Meier cercava unes conclusions al màxim d'objectives i fonamentades possible, que poguessin resultar acceptables per a tothom, A. Puig vol reconstruir una biografia global, aollint totes les dades a disposició. De fet, en això s'aparta pràcticament de tots els estudis recents sobre el Jesús històric, també d'aquells pels quals mostra més simpatia, com ara els de G. Theissen (n'hi ha prou de comparar la seva obra amb les quatre pàgines estrictes en què Theissen recull els resultats de la seva àmplia anàlisi) o els de J.D.G. Dunn, també força més prudent quant als resultats concrets.

Després de la presentació de Mons. Pere Tena i d'un petit preàmbul de l'autor, l'obra s'inicia pròpiament amb un pròleg on se n'apunten l'objectiu, l'abast i la metodologia. Aquestes poques pàgines resulten imprescindibles per a entendre el plantejament de fons del llibre. L'autor hi exposa i justifica la seva convicció sobre la possibilitat de reconstruir la biografia de Jesús i ofereix alguns pinzellades del seu tipus d'aproximació: «La ciència històrica avança com a resultat del cercle hermenèutic que s'estableix entre el que és objectiu i el que és subjectiu», «sense empatia i simpatia l'anàlisi històrica esdevé freda i distant» (20); «La reconstrucció del personatge Jesús ha de fer-se traçant grans línies, obrint amplis dissenys interpretatius, fonamentats —això sí— en anàlisis rigoroses dels textos» (21); «La pregunta històrica és inseparable [...] de les qüestions sobre la identitat global de Jesús, tal com són plantejades per la teologia cristiana» (22). Sense anomenar-lo explícitament, atorga una importància privilegiada al criteri de continuïtat, segons el qual Jesús s'ha de situar alhora en relació amb el judaisme del seu temps i amb la comunitat cristiana inicial. Sí que esmenta directament el criteri de plausibilitat, una mena de reformulació del criteri de continuïtat duta a terme per G. Theissen i que ha obtingut una notable acceptació.

El capítol segon, encara introductori, presenta les fonts. Lògicament, hi apareixen tots els documents habitualment usats en la recerca històrica sobre Jesús, tant els d'origen cristià (canònics i no canònics) com els d'origen no cristià (jueus, romans, grecs i fins i tot islàmics). En cada cas s'insinua un judici sobre el valor de les diverses fonts, però la impressió, que posteriorment serà confirmada amb escreix, és que l'autor treballa des d'una acceptació inicial de la historicitat bàsica de la majoria d'informacions transmeses, mentre s'usin amb la precaució de llegir-les en el seu context adequat i de tenir-les totes en compte. En els capítols posteriors resultarà evident que la seva font principal i majoritària són els quatre evangelis del Nou Testament, només lleugerament complementats per les dades d'altres orígens. Resulta significatiu el relleu atorgat a la font Q, la qual, tot i reconèixer que es tracta d'una hipòtesi «no verificable, almenys fins ara», és considerada «la font escrita més antiga sobre Jesús» (37) i és reconeguda com a «roca ferma de les tradicions més primitives» (17).

El llibre va entrant pròpiament en matèria amb el capítol anomenat «El context», una àmplia i sòlida presentació del medi en el qual va viure Jesús. S'hi repassen de manera prou completa i suggerent aspectes com la geografia física i humana de Galilea i de Jerusalem en el segle i dC, la situació lingüística del judaisme (on l'autor no exclou que l'hebreu fos una llengua parlada en determinats sectors), l'escenari polític i, per damunt de tot, la religió jueva, amb una atenció particular als grups més representatius i influents (fariseus, saduceus i essenis) i als moviments populars, sense obli-

dar les complexes relacions dels jueus amb altres pobles presents al seu territori (grecs, romans, samaritans). No hi falta la referència a les descobertes de Qumran (si bé pràcticament no es parla del contingut de la biblioteca trobada a les coves). El retrat de la societat jueva es basa fonamentalment en les informacions transmeses per Flavi Josep, però té en compte les descobertes i anàlisis recents, per exemple en camps com l'arqueologia o l'antropologia cultural. La imatge global que emergeix és, malgrat totes les tensions, la d'una situació relativament tranquil·la i pacificada (ho era tant en realitat?). Ben aviat resulta perceptible una de les característiques lloables de l'escrit: el seu estil directe, vigorós i agradable, a mig camí entre la divulgació científica i la narració literària.

El capítol central del llibre, el més llarg i característic, duu per títol «El personatge». L'autor intenta oferir-hi una visió àmplia i detallada de la vida de Jesús, des del seu naixement fins a la seva mort, sense deixar de banda cap etapa. La majoria de dades provenen dels quatre evangelis del Nou Testament. Sovint la preferència és atorgada a l'evangeli de Joan: per exemple, en la cronologia de la passió, però també en l'esquema dels anys de la vida pública. Les informacions dels evangelis són integrades en una visió de conjunt que a vegades arriba a recordar les clàssiques «harmonies evangèliques». Resulta característica, per exemple, l'atenció dedicada per l'autor al lloc del naixement de Jesús, com també la conclusió a la qual arriba: com que Mateu i Lluc afirmen que Jesús ha nascut a Betlem i els altres evangelis, malgrat el seu silenci en aquest punt, no arriben a contradir aquesta afirmació, es pot concloure que «no hi ha arguments decisius contra l'afirmació de Mateu i Lluc que Jesús ha nascut a Betlem de Judea» (158). També altres episodis dels capítols de la infància són considerats substancialment històrics, com ara la visita dels mags o savis d'Orient; fins i tot s'insinua com a possible la fugida a Egipte; en canvi, curiosament, no es valora la presentació de Jesús infant al temple narrada per Lc 2,21-38, que semblaria encaixar prou bé amb la praxi jueva de l'època. Una altra mostra de la voluntat de l'autor de donar resposta a totes les qüestions és la hipòtesi sobre els germans i germanes de Jesús, que, d'acord amb la tradició cristiana testimoniada ja en el segle II, considera fills d'un matrimoni anterior de Josep. A partir dels pocs detalls que es poden espigolar en els evangelis i del coneixement de la societat jueva de l'època, el llibre ofereix també un esbós de la vida de Jesús en els anys de la seva infantesa, adolescència i joventut; com en altres fragments, cal reconèixer la solidesa i la versemblança de la imatge que se'n desprèn.

Per als anys de l'activitat pública, lògicament, les dades evangèliques són molt més abundants, i l'autor les aprofita a bastament. Aquesta etapa de la vida de Jesús queda emmarcada cronològicament amb prou precisió: des de l'any 27/28 dC fins al 7 d'abril de l'any 30, data de la seva mort. D'acord amb l'opinió majoritària, Jesús és situat inicialment en relació amb Joan Baptista, com a seguidor i col·laborador d'ell, i poc després com a continuador de la seva praxi baptismal, ja amb un grup propi de deixebles. La descripció de l'activitat posterior de Jesús segueix els mateixos criteris: una valoració detallada i una hàbil combinació de les dades dels evangelis, sempre que són compatibles entre elles. Tot plegat s'harmonitza en un text ferm i ben travat. Un element concret que pot cridar l'atenció és la gran importància atorgada a l'actitud hostil d'Herodes Antipes com a motivació dels moviments de Jesús, fins al punt que pràcticament determina la localització de les diverses fases de la seva activitat.

També el capítol sobre el missatge de Jesús resulta dens i atractiu. Els conceptes principals amb els quals els evangelis expressen l'ensenyament de Jesús són analitzats

i expressats de manera orgànica i comprensible: el Regne, la conversió, Déu Pare, la confiança... De manera particular són analitzats els miracles, un dels elements de la tradició sobre Jesús que resulten més sorprenents per a la mentalitat moderna. Com en altres temes, hom té la impressió que l'acumulació de dades evangèliques resulta suficient per a acceptar la historicitat dels miracles (fins i tot les resurreccions), i que tot el debat se centra en les seves característiques, el seu abast i el seu sentit. És analitzada particularment la multiplicació dels pans i els peixos, considerada «el gran signe»: «El temps (prop de Pasqua), el lloc (un indret desert, despoblat) i els participants (una gran multitud) indiquen que Jesús vol dur a terme un signe major, un senyal que indiqui amb claredat quin és el seu projecte» (395). Un altre tipus de signes de Jesús tingut en compte és la seva proximitat als pecadors, als pobres, als marginats, als menyspreats, als infants, als estrangers, als malalts... Amb raó se subratlla que Jesús els ofereix perdó, amistat, misericòrdia, confiança...

L'apartat sobre l'ètica de Jesús («El Regne, criteri de vida») el presenta com un rabí singular, que troba la raó última dels seus plantejaments en Déu, el Pare, que «accentua les normes ètiques i mostra poc interès pels preceptes rituals» (420), i que «va al fons de la Llei» perquè «la seva gran qüestió és com fer la voluntat de Déu» (423). La seva actitud en relació als manaments i a les pràctiques ètiques d'Israel és repassada en detall, per a arribar a la conclusió que «La Llei no és anul·lada ni menystinguda, però Jesús la interpreta dins una ètica del cor, el centre de la qual és el manament de l'amor» (448). Aquesta posició, tan diferent de la que prenien els rabins de l'època, s'explica perquè Jesús actua com «l'enviat plenipotenciari» de Déu (expressió sovint represa al llarg del llibre). Clou el capítol un apartat sobre la identitat de Jesús, que potser trobaria un encaix més adient en el capítol anterior. Hi és analitzada en primer lloc la condició messiànica de Jesús que, en definitiva, és assumida i acceptada per l'autor després d'explicar-la a la llum de l'esperança d'Israel i dels diversos grups de l'època. No s'afronta directament la consciència messiànica de Jesús, si bé moltes formulacions del text semblen pressuposar-la. El mateix es pot dir pel que fa a l'anàlisi de la relació entre Jesús i el Pare, on s'estudia l'expressió «el Fill de l'home» i, més breument, la relació de filiació entre Jesús i el Pare.

No podia faltar-hi un capítol sobre la passió, mort i resurrecció de Jesús, que en un cert sentit, tal com passa en els mateixos evangelis, constitueix el punt culminant del llibre. Les múltiples qüestions entorn dels fets, la cronologia i les circumstàncies dels darrers dies de la vida de Jesús són plantejades i afrontades amb decisió i claredat, i algunes d'elles resoltes de manera innovadora. La preferència continua essent per a la cronologia joànica, en el canemàs de la qual són integrats pràcticament tots els episodis dels evangelis sinòptics. La responsabilitat de la mort de Jesús és atribuïda als saduceus, i més en concret a les autoritats del temple de Jerusalem: «ni fariseus ni herodians tenen cap paper en les maquinacions que porten Jesús a ser detingut, jutjat i condemnat» (476); el paper dels romans, i en especial de Pilat, també és molt matisat: «Les pressions externes i els dubtes interns acaben decantant l'opinió d'aquell alt càrrec de l'administració romana [...] que accedeix a dictar sentència en els termes defensats pels acusadors de Jesús» (578). Una altra hipòtesi que vol respectar i harmonitzar al màxim les dades dels evangelis i la versemblança històrica és la de situar la reunió del Sanedrí en què es decideix la mort de Jesús en una data anterior a la seva detenció i, per tant, en absència de Jesús. Un cop detingut, serà portat de nit davant

Anàs, i a punta de dia davant Caifàs i alguns membres del sanedrí, aplegats en una reunió informal que interroga Jesús abans de conduir-lo a Pilat.

Malgrat les prevencions que sempre ha mostrat la historiografia pel que fa als aspectes relacionats amb la resurrecció, aquests no són defugits per l'autor. Totes les informacions dels evangelis (i, en aquest cas, també dels Fets dels Apòstols i de la Primera carta als Corintis) són tingudes en compte. El sepulcre buit és admès com una evidència que, tanmateix, necessita interpretació. També els relats d'aparicions són analitzats i, sense afirmar-ho amb rotunditat, se'ls pressuposa un fonament històric, si bé en definitiva «la resurrecció de Jesús és un esdeveniment que supera les coordenades de qualsevol aproximació històrica, ja que s'endinsa en el terreny d'allò que pot ser o pot no ser cregut» (627).

Cal reconèixer amb admiració i amb totes les lletres el valor extraordinari de l'obra d'Armand Puig. Era un projecte realment ambiciós, i el resultat és reeixit. Tenim a les mans una reconstrucció de la vida de Jesús versemblant, agosarada i sòlida. Una biografia documentada, on cada una de les dades ofertes té una font antiga on recolzar. Tradicionalment hem pensat que les dades a disposició eren poques i insuficients, però l'autor les aprofita totes, i en treu el màxim rendiment possible. És com si tingués al davant un mosaic antic, del qual falten moltes peces i no és segur que totes les que es conserven hi pertanyin realment, però malgrat tot es decideix a reconstruir-lo sencer, amb un resultat que aparentment és acceptable. D'altra banda, es tracta d'un llibre que sap posar a l'abast dels no especialistes un treball immens que sovint queda reservat al món dels experts. A. Puig ha sabut traduir a un llenguatge assequible i alhora rigorós les investigacions científiques sobre Jesús. El llibre està ben estructurat, la successió de les idees és clara i precisa; de fet, es pot dir que el contingut avança en espiral, la qual cosa comporta, certament, algunes repeticions, segurament amb l'objectiu d'ajudar el lector a no perdre el fil.

Segurament els estudiosos no tindran dificultats a atorgar-li la complicitat que demana a l'inici del llibre, però amb alguns matisos. El vot de confiança és justificable, perquè el llibre no està escrit pensant en els especialistes, sinó en el gran públic, tot i que es fonamenta en el treball exegetíc. El llibre no té notes, i presenta tan sols una bibliografia molt selectiva, si bé pràcticament no hi ha un sol paràgraf que no tingui al darrere fonts antigues i estudis moderns. L'opció, evidentment, és legítima i respectable. D'altra banda, la majoria de referències a la literatura exegetica i als estudis sobre el Jesús històric són fàcilment identificables pels experts.

Tanmateix, l'exegeta que s'ha habituat a assumir i integrar la metodologia històrico-crítica en treballs d'aquesta mena no deixarà d'expressar la seva perplexitat davant un plantejament que sembla acceptar qualsevol informació antiga sobre Jesús mentre no n'hi hagi una altra que la contradigui. Cal saludar certament amb goig aquesta obertura de perspectives que permet superar la visió habitual, tan pretesament científica que resulta restrictiva i incapaç d'afirmar quasi res amb seguretat sobre el Jesús històric. Però roman el dubte seriós sobre la possibilitat d'anar tan enllà. El perfil de Jesús que ofereix Armand Puig és ferm i vigorós, i resulta versemblant, perfectament adequat a la imatge que ens n'han transmès els primers cristians. Però no cal perdre de vista que està basat en una determinada lectura de les fonts i és, per tant, «una» biografia possible, que no deixa de tenir molts elements hipotètics i indemostrables. Certament, i en part a causa de la mateixa perspectiva que adopta des de l'inici, és una biografia més «documentada» que no pas «crítica», que treballa més per acumulació de dades

que no pas per selecció. Molts tindran dubtes raonables sobre la conveniència d'usar Justí com a font històrica per a saber quins instruments elaborava Jesús amb el ferro i la fusta (189), o bé el Protoevangeli de Jaume per a suggerir que l'avi matern de Jesús era un pastor de Natzaret (192), o encara de partir d'Hegesip per a deduir que el Cleofàs de Lc 24,18 era germà de Josep, el pare de Jesús (263).

Ja he insinuat anteriorment l'ús constant dels evangelis com a fonts històriques sobre Jesús. El tema de fons que continua pendent és el gènere literari dels evangelis. L'autor, en la línia treballada per autors com D. Aune o R.A. Burridge, els relaciona encertadament amb les biografies hel·lenístiques i romanes del món antic: «Biografies que es concentren en la identitat global del personatge principal, Jesús» (40). La incipient atenció a la literatura grega contemporània dels evangelis és totalment necessària, i ha d'oferir encara aportacions molt fructuoses a l'exegesi. Tanmateix, això no ha de comportar una desvinculació dels textos neotestamentaris del seu món natural, que és la literatura bíblica. Els evangelis estan farcits de referències directes i indirectes a l'Antic Testament, que constitueix per als primers cristians, juntament amb l'experiència pasqual, l'horitzó de lectura principal de la figura i de l'ensenyament de Jesús. Molts episodis evangèlics han estat redactats amb la voluntat de mostrar Jesús com el compliment de les profecies i la plenitud de la revelació de Déu desenvolupada al llarg de la història d'Israel. El mateix autor, parlant dels textos sobre la tempesta calmada o de Jesús caminant sobre les aigües, suggereix amb moderació que diversos textos de l'Antic Testament «han pogut influir en el redactat dels relats tal com ara els tenim» (392), cosa que es pot afirmar de molts altres textos evangèlics, entre ells els de la passió. Això no suposa negar d'entrada la historicitat dels relats evangèlics, però implica que no es poden llegir com si fossin la transcripció fidel dels fets esdevinguts. Les tradicions sobre Jesús s'arrelen en la història, no hi ha dubte, però és igualment sabut que han sofert una profunda reelaboració a mans d'uns creients que han volgut formular i transmetre la seva fe en Jesús com a Messies i Fill de Déu, i no pas conservar la memòria detallada de la seva biografia humana. En aquest sentit, l'autor admet, amb raó, que «la imatge dels adversaris de Jesús ha sofert modificacions per part de la comunitat cristiana» (287), però en canvi no sembla plantejar-se que pot haver passat el mateix amb la imatge de Jesús, ni que sigui a un altre nivell.

Fins i tot partint dels evangelis en el seu estat actual, sorprèn el tractament de determinats temes. Per exemple, l'accent posat en l'universalisme és comprensible, però no tant que prescindi de qualsevol evolució en l'actitud i en el comportament de Jesús: el text no sembla donar el relleu suficient al paper primordial que té el poble d'Israel en la història de la salvació, també en el Nou Testament (és citat diverses vegades el text universalista de Mt 8,11-12, mentre que es passa per alt Mt 15,24, difícilment atribuïble a la comunitat cristiana). Un altre element discutible és el tractament de la figura dels deixebles: sabent que els evangelis no amaguen la seva incomprensió davant de Jesús i fins i tot el seu fracàs, almenys momentani, sorprèn que aquesta qüestió passi pràcticament desapercebuda en l'obra d'Armand Puig (per exemple, no hi ha referències a textos com ara Mc 8,14-21).

No tan sols la cronologia, sinó la mateixa imatge global de Jesús resulta a vegades molt «joànica». Jesús sembla en tot moment conscient de la seva identitat profunda i del seu itinerari personal. No hi ha en Jesús dubtes ni vacil·lacions, si de cas tan sols moviments estratègics. On se situa la frontera entre biografia i teologia? O potser és veritat que en el cas de Jesús aquesta frontera no existeix? Però llavors, és encara pos-

sible parlar d'una «biografia crítica» de Jesús? Ens trobem enfrontats novament a l'interrogant sobre la identitat de Jesús, a la seva singularitat, que el fa irreductible, impossible d'encabir en les categories humanes. Com afirma el mateix autor en l'epíleg del llibre, «allò que fa del tot singular la vida de Jesús és que la seva història, tot i coincidir amb la història humana, la supera» (634).

¿És possible, doncs, escriure una biografia de Jesús global, completa, tan ambiciosa com aquesta? Sens dubte, el resultat fa pensar que sí i cal felicitar i admirar sincerament l'autor pel seu treball i la seva gosadia. Però cal no oblidar que és una obra que supera els límits, que combina dades objectives i interpretació, i que sobretot parteix d'una confiança fonda i d'una identificació pregona amb els evangelis del Nou Testament. És veritat que el llibre «ni pressuposa ni exclou conviccions religioses en els seus lectors» (15), però ho és igualment que el text demostra per part de l'autor un plantejament profundament creient i sobretot una visió transcendent del personatge. En una paraula, ens trobem davant una biografia cristiana de Jesús. És clar que segurament és l'única que realment pot donar raó de la seva veritable identitat.

Agustí Borrell

Gaga SHURGAIA, *La spiritualità georgiana. Martirio di Abo, santo e beato martire di Cristo, di Ioane Sabanisdze*. Presentazione di Levan Menabde (La spiritualità cristiana orientale 3), Edizioni Studium: Roma 2003, 295 pp.

Després del volum dedicat a l'espiritualitat armènia, de Boghos Levon Zekian (vegeu-ne la recensió en el número anterior d'aquesta revista), la mateixa col·lecció, dirigida per Paolo Siniscalco, presenta aquest volum, dedicat a una Església veïna de l'armènia com és la georgiana. L'autor del volum és un georgià, professor de georgià clàssic al Pontificio Istituto Orientale de Roma i que ha estat docent de llengua i literatura georgianes en diversos instituts i ha publicat nombrosos treballs de literatura (ha traduït al georgià literatura francesa i italiana), d'història i de litúrgia.

Geòrgia, coneguda en l'antigor greco-romana per la seva regió occidental, la Còlquida, la del velló d'or i dels argonautes, veié, vers la fi del segle IV aC, la formació, a la part oriental, del regne de Kartli (d'on sortirà el nom georgià que designa el país: *Sakartvelo*), anomenat, en les fonts greco-romanes, *Ibèria*. El cristianisme, que hi penetrà en el segle IV per obra de santa Nino (la santa nacional) i que fou declarat religió d'estat l'any 337, fou un element d'unificació ètnica. L'Església de Geòrgia seguí inicialment les vicissituds de l'Església armènia i, en el concili de Duin (506), acceptà l'*Henotikon* de l'emperador Zenó, document que intentava la reconciliació entre calcedonians i anticalcedonians. En el segle VII, però, l'Església georgiana passa al diofísisme i s'arreglera, ja per sempre, amb els calcedonians bizantins. De tradició litúrgica pre-bizantina, d'influència jerosolimitana (molts documents georgians ens han conservat l'antiga litúrgia de Jerusalem), adoptà plenament el ritu bizantí, però en georgià. Actualment, l'Església de Geòrgia constitueix un patriarcat independent (el títol del seu cap és el de catolíc o patriarca) dins el conjunt d'Esglésies ortodoxes.

Per a presentar l'espiritualitat georgiana Shurgaia ha triat el *Martiri d'Abo, sant i beat màrtir de Crist*, obra de Ioane Sabanisdze, del segle VIII, contemporani del màrtir, text que ocupa la darrera part del volum (pp. 185-255), seguit d'un Apèndix (pp.

257-268) amb textos litúrgics en honor de sant Abo. La traducció d'aquest relat martiriàl, escrit per Ioane Sabanisidze per ordre del catolicós Samoel, es presenta enriquida amb una gran abundor de notes d'una alta erudició, que ajuden a entendre a fons el text original. El títol sencer de l'escrit de Sabanisidze és: *C'amebaj c'midisa da net'arisa moc'amisa Krist'esia Habojsi, romeli ic'ama Kartls sina, kalaksa T'piliss, qelita sark'inoztajta [Martiri d'Abo, sant i beat màrtir de Crist, martiritzat pel sarraïns a Kartli, a la ciutat de Tbilissi]*. La traducció és feta sobre l'edició crítica del text establerta per Il. Abuladze (1963).

La introducció a aquest text, que constitueix la primera part del llibre (pp. 25-183), es divideix en quatre capítols. El cap. I ofereix una visió general de Geòrgia i de l'Església georgiana, que Shurgaia titula «País escollit de la Mare de Déu»; val a dir que aquest capítol, tot i la brevetat, constitueix una iniciació molt vàlida a la història de Geòrgia i de la seva Església. El cap. II estudia la tradició textual i els manuscrits del *Martiri d'Abo*. El cap. III presenta un estudi sobre l'autor i la data d'aquest text. En el cap. IV s'hi pot trobar un examen del contingut doctrinal i literari del *Martiri d'Abo*. L'apartat que l'autor titula «Notes bibliogràfiques» (169-183) és realment una molt rica bibliografia.

El *Martiri d'Abo* ve a ser una rica font històrico-literària de la Geòrgia de la segona meitat del segle VIII. L'hagiògraf explica la conversió d'Abo a la fe cristiana i l'heroïcitat del seu martiri. Aquest és presentat com a compliment de la història, pedra angular sobre la qual gira la història de l'Església de Geòrgia. L'autor té també com a perspectiva la construcció d'una identitat nacional específica.

El *Martiri d'Abo* és una obra en la qual trobem una intersecció de gèneres literaris diversos. No va destinat solament al lector culte, sinó a tot el poble de Déu. I l'hagiògraf no s'accontenta de narrar simplement els fets, sinó que, a més, explica el significat dels esdeveniments, explicació que, val a dir-ho, no fa pesant la narració, sinó que, al contrari, esdevé un mitjà artístic que n'augmenta l'expressivitat estilística. Aquesta obra, a més, es troba com en una cruïlla: hereva de la tradició literària anterior, influirà en el procés literari d'èpoques successives.

Finalment, el *Martiri d'Abo* constitueix una pàgina fonamental de l'espiritualitat georgiana i ha deixat un senyal inesborrable en l'esperit d'aquest poble. És interessant de fer notar, en aquest aspecte, que la història d'Abo era contada de generació en generació per la gent del poble, sobretot en els períodes en què Geòrgia travessava moments dramàtics semblants als dels temps de sant Abo. Aquest sant màrtir ha estat objecte modernament, l'any 1988, de la novel·la *Gesta i martiri d'Abo i Ioane*, de l'escriptor Nodar C'uleisk'iri.

Shurgaia acaba la seva síntesi de l'obra de Sabanisidze amb aquestes paraules: «Sota un jou estranger, àrab o altre, el problema de l'oblit de Déu mort i ressuscitat esdevé el de l'oblit de la «pàtria tradició» i roman potser com el desafiament perenne d'un petit poble que des de segles continua lluitant per sobreviure físicament i, encara més, espiritualment.»

La col·lecció «La spiritualità orientale» s'ha enriquit verament amb aquest volum que obre al lector occidental la porta a uns textos i a una tradició eclesialística i espiritual d'una gran riquesa, com és la georgiana, que potser li eren desconeguts i amb els quals, en canvi, ara podrà enriquir-se ell també.